

Egyetértve Keresztesivel, aki *szerint a kritikus, a jó, nem maradhat közömbös, „felhorgad benne az indulat”, s ez szabja meg, hogy, szinte öntudatlanul, melyik eszköze után nyúl a mű szét- és összeszereléséhez: csipeszhez, kalapácshoz vagy boncolókéshez. De sokszor kínálkozik még csavarhúzó, harapófógó, véső, légkalapács, fogpiszkáló, esetenként jól jöhet a racsnikulcs, régészecset vagy a svájci bicska minden oldalága. Hogy a kritikusmester szerszámkészletéből melyik a legalkalmasabb, s hogy éppen jól választott-e, az mindig mű, kritikus, olvasó aktuális találkozásakor derül ki.*

Visy Beatrix

SZOCREÁL ANTE PORTAS

Magyarország – egy új korszak építészeti alkotásai. Modern és szocreál 1945–1960. Kiállítás a FUGA-ban. Kurátor: Adolph Stiller, Hadik András, Fehérvári Zoltán (tudományos tanácsadó). 2014. május 22. – június 18.

„Szocreált pedig nem írok alá” – jelentette ki a miniszter, és talán toppantott is, mint az utóbbi évek népszerű, pikírten dühös kis viccfigurája. A főember a Hűvösvölgyi úti Szinkronműterem műemléki védelmi dokumentációjának véglegesítését tagadta meg. Gádoros Lajos és Mühlbacher István 1952 és 1954 között épült műve a következő parlamenti ciklusban mégis felkerült a védettek listájára, arról pedig a szocreál nem tehet, hogy a kiürített épületegyüttesrel kapcsolatos helyreállítási-átépítési tervek, ígéretes hasznosítási elképzelések máig nem valósultak meg.

A szocreál megítélését sok minden befolyásolja. Az egyenesen több kulturális terület szakemberének számító, a stílusformák útvesztőjében jól tájékozódó egykori miniszter aligha, a közvélemény azonban minden skrupulus nélkül azonosítja például a szocreált a házigyári lakótelepekkel, olyan terhet róva ezzel a szocreálra, amelyet az aligha képes hordozni. Ez utóbbi szocreál leginkább már ingatlanpiaci kategória – szembeállítva a közbeszédben ha-

sonlóan hibásan, de legalábbis erősen leegyszerűsítően alkalmazott „Bauhaus”-zal –, míg a miniszteri vélemény természetesen politikai természetű volt. Történelmietlen voltuk okán tudományos szempontból valójában mindkettő elfogadhatatlan.

Szocreál pedig nincs is, mondhatnánk ennek a kiállításnak és előzményeinek meghívóira, plakátjára, katalógusaira tekintve. EGY ÚJ KORSAK ÉPÍTÉSZETI ALKOTÁSAI – MAGYARORSZÁG 1945–1960 az éppen aktuális esemény címe, és ahogy modern stílusú és szemléletű épületekkel kezdődik, azokkal végződik is. ÉPÍTÉSZET ÉS TERVEZÉS MAGYARORSZÁGON 1945–1956 állt az 1992-ben a Magyar Építészeti Múzeum által rendezett „ős”-változat katalógusának címlapján (ezt a bemutatót különböző formai okok – zene és zászlók, „vörös sarok” és vörös csillag – következtében azonban így is majdnem betiltotta az akkor az Építészeti Múzeumot is magában foglaló Országos Műemlékvédelmi Hivatal óvatoskodó vezetése). Hasonló címmel, de már 1945–1959-es korszakmegjelöléssel, továbbá két apró vörös csillaggal jelent meg 1996-ban a maradéktalanul elfogyott katalógus második, átdolgozott és bővített kiadása, párhuzamosan az újabb, ezúttal Szolnokon rendezett kiállítással. 2006-ban jött el az a pillanat, amikor az Építészeti Múzeum munkacsoportja úgy érezte, hogy az ÉPÍTÉSZET ÉS TERVEZÉS MAGYARORSZÁGON 1945–1959 címet alcímként megtartva, a katalógus fekete-fehér belső címlapján a szürke csillagok számát háromra növelve főcímként már megjelenhet a MODERN ÉS SZOCREÁL stílárís szembeállítása is.

Nem véletlenül hangsúlyoztam korábban a tudományos szempontot. A munkát ugyanis, amelyen ezek a kiállítások és kiadványaik alapultak és alapulnak, kizárólag a tudomány mércéjével lehet és szabad megítélni, aszerint pedig az eredmény imponáló. A bázist a Magyar Építészeti Múzeum muzeológusi gárdája alkotta, a jelenlegi kiállítást magyar részről jegyző Hadik András és Fehérvári Zoltán mellett Hajdú Virág, valamint a kétségtől üttörő szerepet játszó, a katalógusban is munkatárs Prádkfalvi Endre, akinek fő kutatási témája negyedszázada – egyetemi szakdolgozatától kezdve – az 1945 utáni másfél évtized építészeti és az építészethez kapcsolódó képzőművészeti produkciója.

Ahogy a művészet- és építészettörténeti, a kurátori munka viszonyítási alapja a tudomány, az építészeti produkcióé a minőség. A magyarországi szocreál időszakában ugyanúgy a tömegtermelés dominált, ahogy az építészet minden más korszakában korábban és azóta egyaránt. Ez a tömegtermelés időnként, például a historizmus vagy a második világháború előtti modernizmus budapesti lakóház-építészetében igencsak magas színvonalú átlagot mutatott fel, ellentétben például a házigyári lakótelepek építészeti, látványbeli kudarcaival. Ma már látható, hogy az ötvenes évek lakóépületei, korai lakótelepei – együtt a szocreálra való reakció első „új-modernista” alkotásaival, a budapesti foghíjbeépítésekkel, az óbudai kísérleti lakóteleppel (nem olyan régen Branczik Márta rendezett róla emlékezetes kiállítást a Kiscelli Múzeumban, párhuzamosan a történetét feldolgozó, általa írott monográfia megjelenésével), de még a József Attila lakóteleppel is – máig élhető lakóhelyet, élvezhető környezetet alkotnak. A szocreálban fogant középületek, ipari épületek között pedig ott sorolódnak a magas minőségű főművek is. Az alkotók a jórészt a két világháború közötti budapesti Műegytemen iskolázott, a magántervezői irodákban gyakorlatot szerző, magasan kvalifikált építészgárda tagjai, akik az állami tervezővállalatokba való kötelező betagozással sem veszítették el képességeiket, tudásukat, sőt szakmai lelkesedésüket sem. Az építészek ráadásul, egy részüknek a második világháború végi eseményekből adódó, kényszerű dániai „tanulmányútja”, valamint néhány pártfunkcionárius-kultúrpolitikus sikeres lobbizása eredményeként, sajátos magyar útra találtak a reformkor klasszicizmusának haladó magyar nemzeti stílusként történő elismertetésével. Ez a szovjet – és a lengyel, a keletnémet, a román – szocreáltól eltérő formaigazodás lehetőséget teremtett az alkotó módon való átértékeléshez is. Az épületek valójában többnyire maradtak modernek, a rájuk kötelezően aggagott formák pedig kilógtak a szocialista tábor átlagából, a legjobbaknál akár különleges egyéni minőséget is felmutatva.

Ez a háttere annak a nemzetközi érdeklődésnek, amely a magyarországi szocreál iránt az utóbbi években megnyilvánul: az érdekes és színvonalas épületekhez és épületegyüttesekhez, akár városrészekhez, egész szocialista vá-

rosokhoz társuló tudományos feldolgozás bemutatathatóvá és értelmezhetővé teszi az alkotásokat. A most a FUGA-ban megnyíló kiállítás ennek az érdeklődésnek ausztriai lecsapódását jelzi, hiszen a tárlatot eredetileg a bécsi Ringturm galériájában mutatták be, Adolph Stiller és Hadik András rendezésében.

Az érdeklődés azonban sokkal kiterjedtebb. A rendszerváltást követően már a kilencvenes években sorra rendezték elsősorban Németországban a második világháborút követő mintegy másfél évtized szovjet befolyás alatt született építészetének szentelt konferenciákat, jelentették meg ezek tudományos dokumentációit. Az utóbbi években ennek a folyamatnak a német mellett a lengyel intézmények, így az ICOMOS, az UNESCO műemlékvédelmi szakmai szervezete nemzeti bizottságai váltak a motorjaivá. A már deklarált cél a szocreál építészetnek több országot átfogó világörökségi jelölése – a nemzetközi kapcsolatok és az egykori történelem feltérképezése, a főművek kijelölése útján.

Ennek a folyamatnak sokáig tevékeny részese volt Magyarország is, 2010-ben a lipcsei DENKMAL-kiállításához kapcsolódó konferencián például a lengyel és német előadókön kívül csak magyar meghívott szerepelt. 2013-ban Varsóban a már deklaráltan a világörökségi jelölés jegyében rendezett nemzetközi szakértői találkozón – tanulmánykötete szinte azonnal megjelent – már jelen voltak az örmények, bolgárok, horvátok, litvánok, szlovénok, románok, ukránok, megjelent az ICOMOS XX. századi örökséggel foglalkozó tudományos szakbizottságának képviselője, magyar előadó azonban már nem volt. Honnan is lett volna, mikor addigra megtörtént a műemlékvédelmi szervezet totális szétverése, ezen belül pedig egyetlen – szinte csak ügyintézővé lefokozott – munkatárs kivételével szelnek eresztették az Építészeti Múzeum teljes muzeológusi-kutatói gárdáját. Ezért aztán a most megnyíló kiállítás is katalógusa munkatársai többségének, akár szabadúszók lettek, mint Hadik András és Fehérvári Zoltán, akár egy nonprofit kft.-ben landolt, mint Prákválvi Endre, megélhetésük biztosítása érdekében, vagy éppen elveszve a hivatali mindennapok sokszor értelmetlen előírásai között, a tudományos munka helyett a „favágás” lett az osztályrésze.

Érdemi műemléki védelemről, ehhez szervesen kapcsolódó tudományos feldolgozásról tehát már nem lehet szó. Az előttünk húzódó utca – a Belváros „főutcája” – északi végében, a Szabadság tér szélén, mondhatni, a Belváros kapujában, azonban újra épül a szocreál, ha nem is az itt kiállított minőségi fajtából. Egy talmi emlékmű háttereként ott emelkedik a szokásos oszlopsor, közepén pillanatokon belül ott lesz a timpanon is. Csak éppen mögüle nem csak a tör-

ténelmi hitel és az érdemi gondolat hiányzik, de hiányzik a fal, az épített tömeg is, és a mélygarázs negatív tere előtt a semmibe magasodó kolonnádból hiányzik az ötvenes évek legjobb magyar szocreáljának építészeti minősége, az alkotók felkészültsége és tudása, az invenció. Az ország vezetői mindenesetre a szocreált hatvan év után ismét aláírják. Még az sem zárható ki, hogy megint kötelező lesz.

Lővei Pál